

DE GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATS IN WILLEBROEK

Dendermondsesteenweg Willebroek

A. Inleiding

Tot het midden van de 18de eeuw werd er in en rond de kerken begraven. De scheefliggende en openliggende vloeren in de kerken en de onhygiënische omstandigheden werden echter in de periode van de Verlichting niet langer geduld. Jozef II bepaalde dat begraafplaatsen zouden worden opgericht buiten de bebouwde kom. De kerkhoven bleven nog altijd onder beheer van de clerus, die de oude kerkhoven diende te verkopen om zo nieuwe begraafplaatsen te kunnen betalen. Kleine kernen met amper bewoning konden worden vrijgesteld zodat hier en daar toch nog oude kerkhoven bleven bestaan.

Van blijvende invloed is het decreet dat in 1804 werd uitgevaardigd door Napoleon. Het gaf de gemeente gezag over de begraafplaats, ten nadele van de clerus. Wat vooral bepalend bleek voor het uitzicht van onze huidige begraafplaatsen was de invoering van het begrip concessie. Vanaf dan hadden ook particulieren de mogelijkheid om op de begraafplaatsen langdurig een perceel te verwerven en een blijvend monument op te richten.

Een grafconcessie bestaat nog steeds en kon vroeger voor eeuwig aangekocht worden. Deze eeuwigdurende vergunningen werden meestal opgericht op de assen van de begraafplaats en op beeldbepalende plaatsen. Voor zowel deze eeuwigdurende vergunningen, de oprichting van waardevolle grafmonumenten en hun onderhoud had men een hoog bedrag over, aangezien men dit zag als een investering in de dood. Vaak kon immers de hele familie er voor generaties terecht.

De vele volle begraafplaatsen, de desinteresse voor de oude grafzerken, gebrek aan onderhoud, een veranderende begraafcultuur en nog tal van redenen leiden tot het van hogerhand omzetten van eeuwigdurende vergunningen naar 50-jarige vergunningen die kosteloos kunnen verlengd worden.

Deze wet van 1971 versnelde de afbraak van tal van waardevolle grafmonumenten op Belgische begraafplaatsen.

Ondertussen is er terug meer oog voor de waarde van het funerair erfgoed. Verenigingen zoals bijvoorbeeld Epitaaf hebben ertoe bijgedragen dat vele waardevolle grafzerken werden behouden.

Ondertussen werd met het recente decreet van 2004 het belang van het funerair erfgoed benadrukt. Gemeenten werden verplicht een lijst op te maken met de grafmonumenten van lokaal historisch belang. Het gemeentebestuur van Willebroek liet zich hiervoor bijstaan door Epitaaf vzw die op de begraafplaats van Willebroek 268 graven inventariseerde. De 268 geïnventariseerde graven kregen een waardebeoordeling van 1 tot 4 sterren. Op de begraafplaats in Willebroek kregen 47 graven de hoogste 4-sterren aanduiding.

Op 76 van de 268 grafmonumenten is een leesbaar signatuur gevonden, gaande van lokale steenhouwers als Verbert en Paridant, tot steenhouwers uit het Antwerpse (Hellemans Alphonse (1), Hendrickx & Patteet (3), en Clément Jonckheer fils (19) en een enkele keer een Brussels atelier (Beernaert Emile, E. Laloux, Ernest Salu)

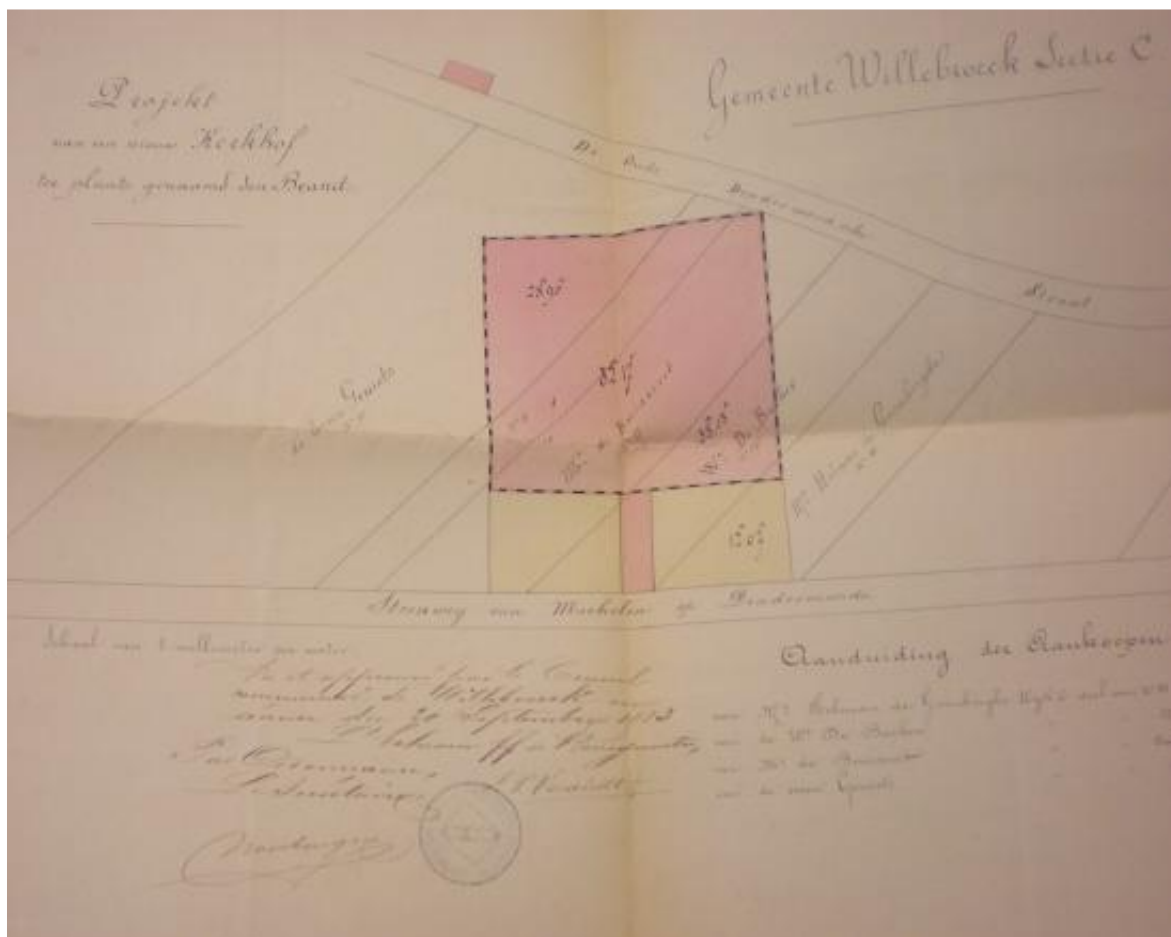
B. Een nieuwe begraafplaats voor Willebroek

In Willebroek werd er eeuwenlang begraven rondom en in de Sint-Niklaaskerk. Begin 19de eeuw ontstonden de eerste plannen voor een nieuwe begraafplaats buiten de bebouwde kom. Door de geplande vergroting van de Sint-Niklaaskerk en omwille van de hygiënische omstandigheden wilde de kerkfabriek in 1832 een nieuw kerkhof aanleggen.

Om financiële redenen ging dit aanvankelijk niet door en blijft het kerkhof aan de Sint-Niklaaskerk nog een hele tijd in gebruik. In 1865 worden onder andere de grafmonumenten van de familie Van Grimberghen vernieuwd. In 1876 wordt op dit kerkhof door Mme De Naeyer ook een grafzuil opgericht voor haar zoontje Eduard die overleed in 1875.

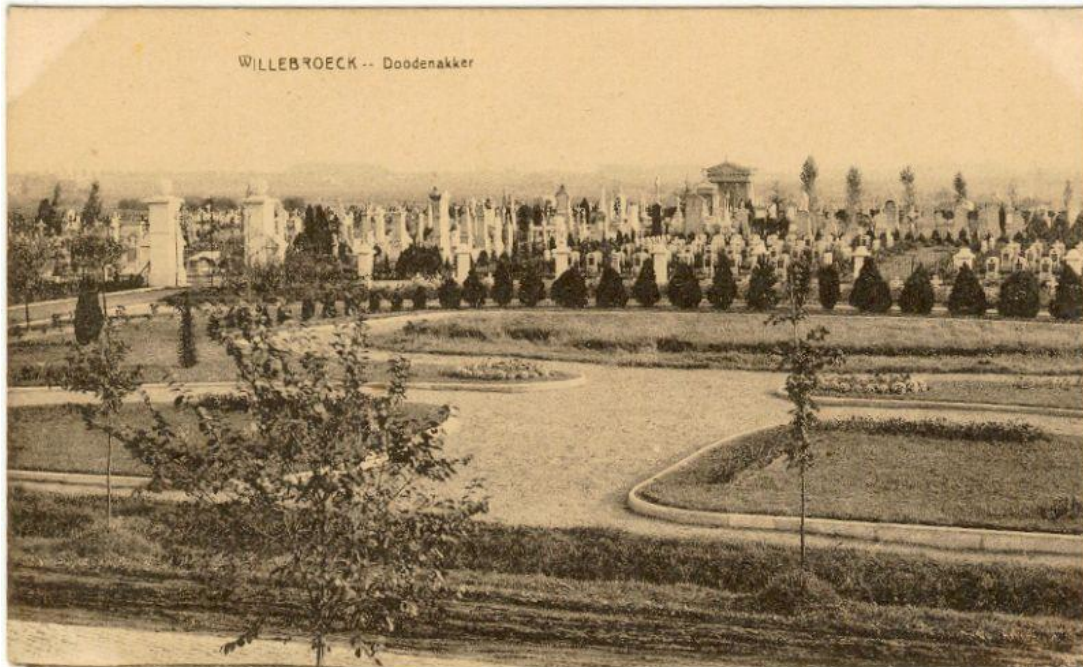
Uiteindelijk wordt de Sint-Niklaaskerk vergroot en zal de toegang van de kerk komen waar tot dan het koor lag. Het kerkhof zal noodgedwongen moeten worden verplaatst.

In 1882 gaat de gemeenteraad akkoord om een nieuwe begraafplaats op de richten in de wijk Den Brand (de huidige begraafplaats aan de Dendermondsesteenweg). Ondanks bedenkingen over de plaats en de vochtigheid van de gronden, wordt de nieuwe begraafplaats op 13 april 1884 geopend.

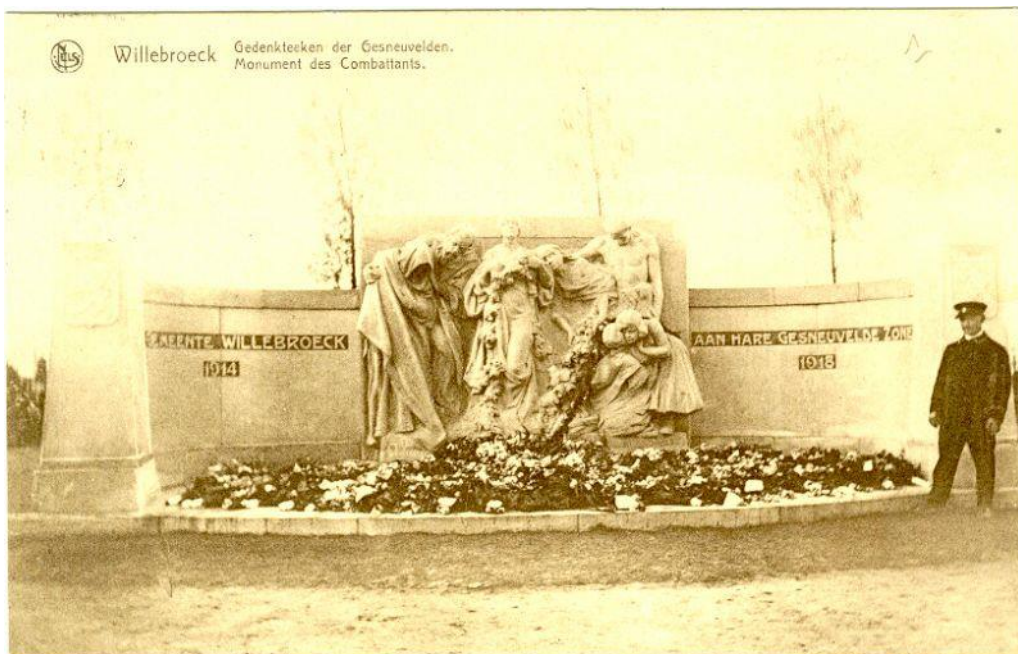
In 1905 wordt het kerkhof rond de Sint-Niklaaskerk ontruimd. De afsluitingsmuur en haag werden in 1909 vervangen door een prachtige afsluitingsgrille (een gift van Mevr. De Naeyer-Peeters). Het kerkhof werd dan een bloemenhof.

De nieuwe begraafplaats bleek al gauw te klein en in 1907 werd de begraafplaats voor de eerste keer vergroot. Later werd de begraafplaats nog vergroot in 1922, 1961 en 1971. De begraafplaats veranderde in de loop van de jaren van uitzicht. In 1923 werd de haag die in 1914 door de Krijgsgenie werd vernield vervangen door een omheiningmuur.

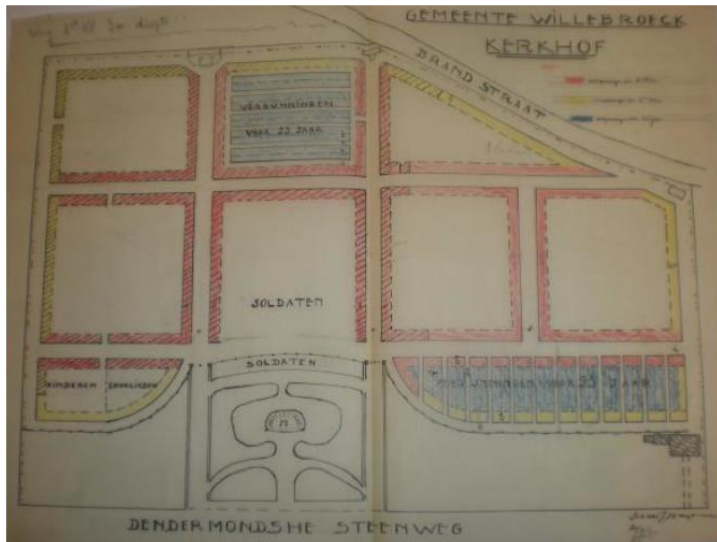
In 1923 ontwierp architect Van Dijck de nieuwe aanleg en vergroting van de begraafplaats met een studie van het herinneringsmonument aan de gesneuvelde soldaten van 1914-1918.

In 1928 werd op het voorplein een Wereldoorlog I-gedenkteken opgericht, een samenwerking tussen beeldhouwer Arthur Pierre en steenhouwer Clement Jonckheer.

Het borstbeeld van koning Albert I werd in 1947 op het militaire perk geplaatst dit naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van het Verbond van Oorlogsinvaliden afdeling Willebroek.

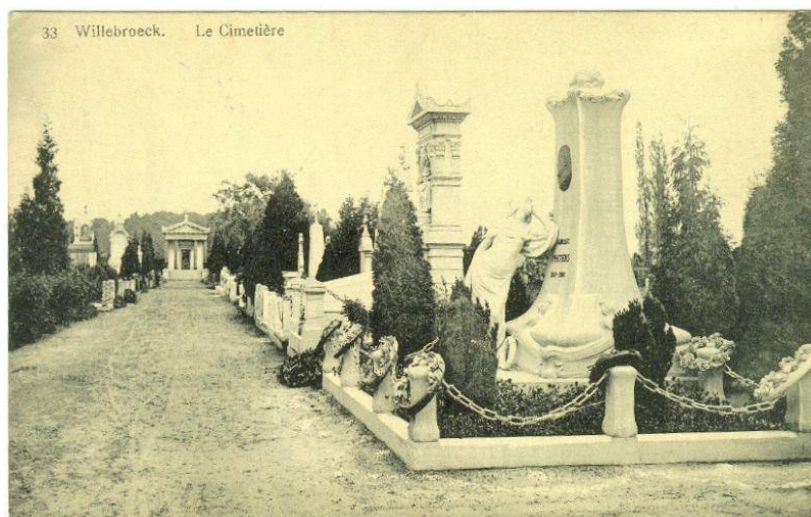
In 1971 wordt op deze begraafplaats het eerste columbarium van Vlaanderen in gebruik genomen.

Begraafplaats Willebroek anno 1933

De eerste vergunningen die werden aangekocht werden nauwgezet genoteerd in een register dat bewaard wordt in het Gemeentearchief van Willebroek (GAW). Ze waren gesitueerd nabij de kruising van de twee hoofdlanen, waar een rondpunt gevormd was met een calvariekruis.

In de hoofdgang en deels ook in de zijgangen vinden we verschillende waardevolle funeraire monumenten terug.

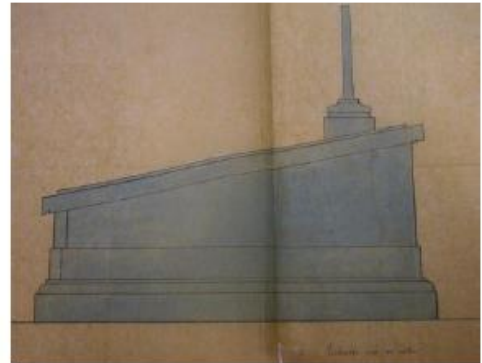
Op de begraafplaats en op de oude grafmonumenten vinden we heel wat symboliek terug. Symbolen voor het eeuwige leven zijn de altijd groene planten van taxushagen en de naaldbomen die werden aangeplant, de ouroboros (of slang die zich in de staart bijt), het alfa en omegateken of flambouwen met een brandende vlam.

De zuilen in de vorm van een gesnoeide boomstam of de gebroken zuilen staan dan weer voor het afgebroken leven, afgedekte vazen zijn een symbool voor het gedoofde licht. Smeedijzeren kettingen staan voor de levensketen.

Verder zien we vaak het gebruik van ranken, loverwerk, acanthusbladeren en vruchten in steen gehouwen, allegorische figuren met bijvoorbeeld een wereldbol en vooral het gebruik van treurende jonge maagden.

Hieronder enkele voorbeelden van de topstukken die op deze hoofdlanen werden opgericht.

Thys-Steenackers

Eén van de eerste grafmonumenten hier opgericht op een vergunning en één van de weinigen waarvan een vraag tot oprichting, met bijhorende ontwerptekening, is bewaard in het GAW is aangevraagd door weduwe Thys-Steenackers. Een sarcofaag met op het hoofdeinde een sierlijk drielobkruis, staat centraal in een brede en omboorde graftuin.

Ullens

Dit grafteken is opgericht op de tweede grafvergunning die werd aankocht op de nieuwe begraafplaats. De ligging was ideaal, want ze was gelegen vlakbij het kruis op het toenmalige centrum van de begraafplaats. Er werd meteen een groot stuk grond aangekocht, 12m², 4m in de breedte, dat in datzelfde jaar nog verbreed werd met 0,70m en in 1888 met 6,23m². Ook nadien werd de vergunning nog vergroot. Uit de aanvraag van Anatool Leon Paulus Modaff Ullens van 3 september 1889 blijkt dat het grafteken er dan

zeker al staat:" ... een nieuwe vergunning van grond, rond zijn aldaar reeds gemaakte graf, op eene breedte aan den weg van een meter en langs wederskanten op eene diepte van vijf meters", zoals op het begeleidend plan is aangeduid (zie bijlage, GAW).

De familie De Naeyer-Peeters was de eerste die een vergunning kocht, maar liet daar het grafteken van hun zoon plaatsen dat werd overgebracht van het oude kerkhof. De indrukwekkende graftempel werd pas later opgericht, op een andere plaats. Het grafteken van de familie Ullens was dus één van de eerste grafmonumenten op de begraafplaats en zette meteen de toon; monumentaal, beladen met funeraire symboliek en kwalitatief hoogstaand sculpturale en architecturale uitwerking.

De Christelijke allegorie zoals aangebracht op een wit marmeren plaat is algemeen gekend, maar deze specifieke schikking, mét lisdodde, is kenmerkend voor Ernest Salu. Het reliëf met de engel is dan weer duidelijk geïnspireerd op de grafplaat te Sint-Amandsberg ter herdenking van architect Henri-Désiré-Louis Van Overstraeten (1818-1849) en volgens Sabine De Groote uitgevoerd door diens schoonbroer Jozef Geefs (1808 - 1885) onthuld in 1951. Zowel Geefs als Van Overstraeten waren erg bekend in die periode, en het is mogelijk dat dit voorbeeld in publicaties werd afgebeeld. Bovendien was Sint-Amandsberg gekend om z'n funeraire kunst en had Ernest Salu contacten met beeldhouwer Willem Geefs (1805-1883), de broer van Jozef.

Peeters-Bosmans

Bij dit grafmonument valt het vloeiend lijnenspel aan de voet op, dat de hoeken accentueert en dat het midden van elke zijkant omhoog stulpt tot een gestileerd bloemmotief. Het gedenkteken is langs vier zijden identiek. Aan de voorzijde staat centraal de familienaam in opgelegde bronzen letters met bijzondere kalligrafie: AMERIC/ PEETERS/ 1847-1902, en op de rechterzijde: MADAME AMERIC/ PEETERS/ NEE VALENTINE/ BOSMANS/ 1852-1912. Een jonge vrouw leunt in een sierlijke pose tegen een art nouveau pijler. Het bronzen portret is gesigineerd met A.PIERRE en VANWEGE DE DANKBARE VRIENDEN en werd later bronskleurig beschilderd of gevernist. Rechts vooraan op de boordsteen staat het signatuur: Jonckheer Clément fils. De ruime vergunning wordt omgeven door arduinen boordstenen waarop 12 paaltjes staan die met elkaar verbonden zijn door kettingen. De lijnvoering van

de paaltjes werd aangepast aan die van het hoofdmonument. Historische foto's van vlak na de oprichting tonen kransen omheen de paaltjes en een bronzen of ijzeren gesmede krans die tegen de pijler was gezet. De tuin was beplant met kleine cipressen, alle door Jonckheer opgericht.

Dergelijk grafmonument in uitgesproken art nouveau vormgeving is vrij uitzonderlijk. Het is een product van Clément Jonckheer fils, het befaamde Antwerps steenhouwersbedrijf, dat zich inspireerde op het Mérode-monument van Henri Van de Velde (1898) op het Martelaarsplein in Brussel. Bovendien maakte Cl. Jonckheer te Antwerpen enkele grafmonumenten die op deze gelijken, maar in een strakkere, vereenvoudigde versie.

Americ Peeters was de neef van Jan Janssens-Peeters die de brouwerij Den Arend hadden gesticht. Hij nam de brouwerij over; en werd opgevolgd door zijn schoonzoon Maurice Fourvel, die gehuwd was met Corine Peeters. De brouwerij werd uitgebaat tot omstreeks 1930. Het herenhuis met de brouwerij werd in 1940 door de Duitsers in brand gestoken. De verwijzing naar de "dankbare vrienden", kan een verwijzing zijn naar de loge, waar ook A. Pierre lid van was.

De Raeymaecker-Penne

Ook op de meer bescheiden, jongere lanen zijn er een aantal interessante grafmonumenten opgericht. De verrezen Christus op het graf van aannemer Jozef De Raeymaecker (1914-1972) betreft een samenwerking tussen beeldhouwer Herman De Cuyper en zijn dochter Greta, een gewaardeerde ceramiste. Het onderwerp is typisch voor Herman De Cuyper: de uitgelengde verrezen Christus. De opgestoken arm benadrukt de verticaliteit, en de kronkelende smalle lijkwade brengt dynamiek. Het museum Herman De Cuyper heeft nog twee werken die uit dezelfde mal komen, maar door gebruik van een andere glazuur toch verschillen.

C. Grafkapel van De Naeyer

In 1884, nadat het kerkhof rondom de Sint-Niklaaskerk verlaten was, werd aan de Dendermondsesteenweg een nieuwe gemeentelijke begraafplaats ingericht.

Na het overlijden van Louis De Naeyer, industrieel en burgemeester van Willebroek, werd op de gemeentelijke begraafplaats achteraan op de hoofdas een neoclassicistische grafkapel voor de familie De Naeyer opgetrokken.

Eduard De Naeyer (1867-1875), de enige zoon van het echtpaar De Naeyer-Peeters, werd in 1875 nog begraven op het oude Sint-Niklaaskerkhof. Na de ingebruikname van de nieuwe begraafplaats werd zijn stoffelijke overschot eerst overgebracht naar een vergunning op de hoofdlaan, nabij het kruispunt waar toen nog een groot kruis stond. Het graf van Eduard de Naeyer werd nadien verplaatst naar dit nieuwe grafmonument.

Het graf van Eduard De Naeyer op de begraafplaats werd gekenmerkt door een sober kruis dat met een klimopreliëf was bedekt en centraal was opgesteld in een ruime, bebloemde graftuin met rondom een sierlijk hek.

Het ontwerp van deze grafkapel was van beeldhouwer en architect Clément Jonckheer. Het ontwerp van de grafkapel is bewaard, maar niet gedateerd. (de Naeyer stierf in 1902). Uit een brief uit 1906 blijkt dat de kapel toen reeds was opgericht.

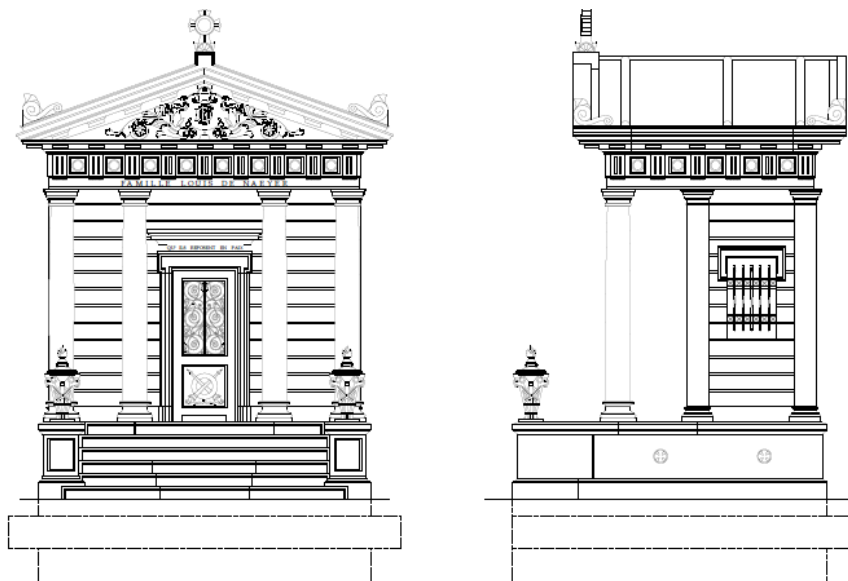

Clément leerde het vak van zijn vader en volgde een opleiding beeldhouwen aan de Antwerpse Academie.

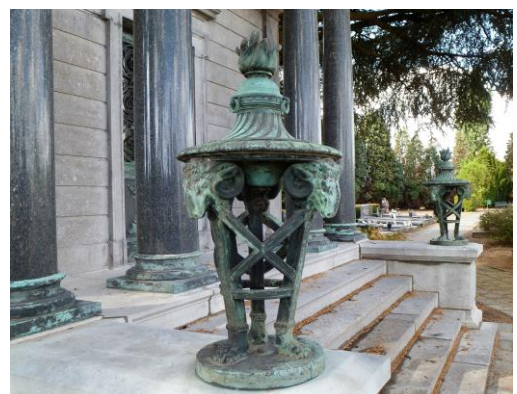
In 1894 richtte hij op het Kiel (Antwerpen) een eigen steenhouwersbedrijf op.

In dit atelier werden vooral kwalitatieve en hoogstaande funeraire monumenten uitgewerkt. Het grafmonument van familie de Naeyer vertoont veel gelijkenissen met bepaalde graftombes op het Schoonselhof, de stedelijke begraafplaats van Antwerpen.

De grafkapel is een hardstenen arduinen gebouwtje met rechthoekig grondplan, geïnspireerd op de klassieke dorische Griekse tempels.

De steektrap van zes trappen wordt geflankeerd door bronzen flambouwen voorzien van imposante ramskoppen. (symbool voor daadkracht, autoriteit en leiderschap, de hoorns zijn symbool voor de levenspiraal).

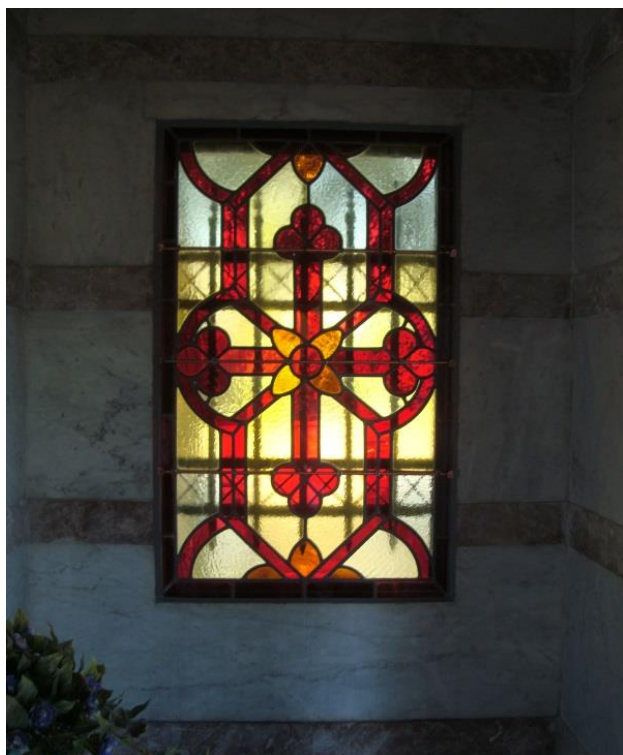
Het portiek wordt gevormd door vier granieten zuilen onder een klassiek hoofdgestel met geornamenteerde fries en geornamenteerd driehoekig fronton. Centraal staan de familie-initialen, op de kroonlijst bevindt zich een Grieks kruis en de "ourobouros"; een slang die zichzelf in de staart bijt als symbool van eeuwigheid en is aan beide zijden versierd met acroteria (beeldhouwwerk op de hoeken). De zuilkapitelen en voeten werden in brons uitgevoerd. Het timpaan is versierd met banderollen, acanthusbladeren en vruchten. Centraal onderaan staat een opschrift met bronzen letters "Famille Louis De Naeyer " .

Uitzonderlijk is de bronzen poort die leidt naar de grafkapel . De statige hardstenen deurlijst past in de totaalstructuur. De deur is opgesmukt met sierlijk smeedwerk en symbolisch reliëf. De bronzen medaillons onderaan tonen lauwerkransen en omlaaggerichte brandende toortsen als symbool van het gedoofde leven.

Het kapelinterieur werd volledig in marmer afgewerkt. Het altaar wordt ondersteund door vier zuilen met centraal een medaillon met het monogram PDN . Op het altaar staan drie marmeren lauwerkransen als eerbetoon aan de familie De Naeyer .

In de zij- en de achtergevel werden glas-in-lood ramen ingewerkt. Deze drie prachtige glasramen bezorgen het interieur een veelkleurige lichtinval.
Centraal wordt het moment na de kruisafname voorgesteld . In de zijwanden werden kruisvormen in de glasramen verwerkt . Deze glasramen werden door stevig smeedwerk beschermd.

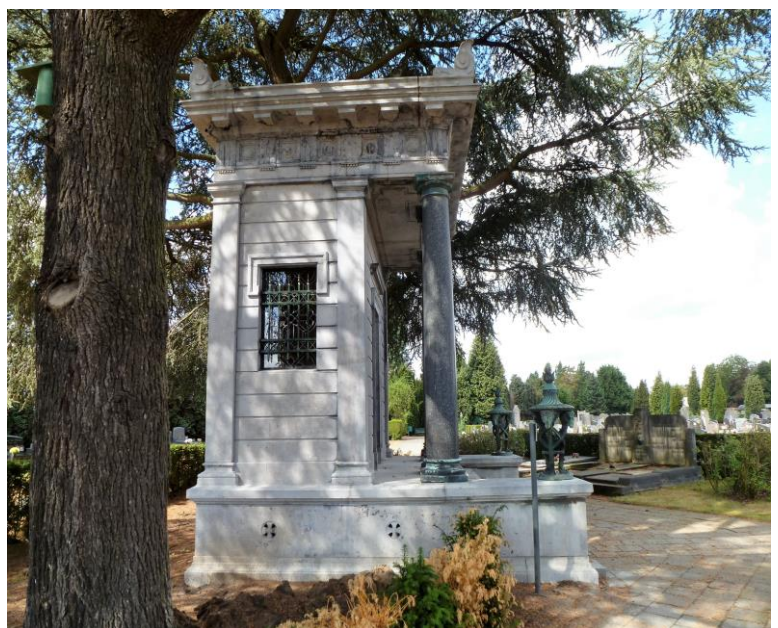
De grafkelder kan betreden worden via drie wegneembare centrale delen van de onderste trappen.

Op historische foto's is duidelijk te zien dat links en rechts van de grafkapel een graftuin was aangelegd die werd omgeven door een sierlijk hekken dat sterk gelijkt op het hek dat het graf van het eerste perceel, op de laan zelf, omgaf. Volgens de briefwisseling was de grafvergunning in totaal 51,40 m² groot. Diezelfde foto toont dat de flambouwen een topstuk hadden met bolvormige lampen.

Op 21 augustus 2017 startte de langverwachte restauratie van de grafkapel, nadat na vijf jaar uiteindelijk de restauratiepremie van de Vlaamse Gemeenschap werd toegekend. De restauratie werd in opdracht van het gemeentebestuur uitgevoerd, onder leiding van het architectenbureau Beeck & Herman bvba uit Mechelen.

De volledige kapel werd bij de restauratie onder handen genomen. Vooral het roestende ijzer was oorzaak van schade aan de kapel. Het grootste werk bevond zich dan ook in de grafkelder waar het gewelf opnieuw gestut werd. De natuurstenen elementen van de muren en het dak werden gereinigd en hersteld. De prachtige bronzen deur en de bronzen flambouwen werden gerestaureerd en teruggeplaatst. De marmeren bekleding van het interieur, de glasramen en de stenen lauwerkransen werden gereinigd en waar nodig hersteld.

Roestend ijzer veroorzaakt door vochtinfiltratie was de voornaamste oorzaak van de problematiek. Enerzijds roestende verankeringsdoken die spanning in de steen veroorzaakte zodat zelfs de hoekpilasters dreigden af te vallen. In de grafkelder werden de troggewelven samen met hun doorgeroeste draagprofielen verwijderd en vervangen door een nieuwe draagconstructie.

Het massieve blauwe hardstenen dak watert af in twee arduinen goten, elk voorzien van een loden spuwer met geringe diameter. De afvoergaatjes verstopten steeds door naalden en takjes van de overhangende bomen. Stagnerend water en plantengroei in de goten veroorzaakten vochtschade doordat de binnen-en buitenzijde dezelfde hoogte hebben en daardoor water infiltreert langsheen de openstaande voegen. Aan beide goten werd, tijdens de restauratie, een loden overloop voorzien en een waterdichte coating, in arduinkleur, werd aangebracht.

De glas-in-lood ramen werden herlood na reiniging. Gebroken kalibers van niet figuratief glas werden vervangen. Kleine breuken in het figuratieve glas werden verlijmd.

De storende beschermroosters werden verwijderd en vervangen door een gelaagde beglazing die achter het traliewerk werd geplaatst

De bronzen siervazen werden gedemonteerd en de gestolen gedeelten (vlam en ring) werden bijgemaakt.

De marmeren bekleding van het interieur was op verschillende plaatsen losgekomen en een deel van de kooflijst was naar beneden gevallen. Waar mogelijk werd de bevestiging door injectie verbeterd. Enkele platen werden gedemonteerd en terug verlijmd. De kooflijst werd vervolledigd met een nieuw stuk Cararamarmer. Plaatselijk werd het voegwerk hernieuwd. De platen werden op een zachte manier gereinigd en lichtjes opgepolijst. De stenen lauwerkransen werden gereinigd en terug geplaatst.

Ook de buitenaanleg werd aangepakt. Beide ceders werden gesnoeid. Het originele perceel van de grafkapel werd terug visueel leesbaar gemaakt door een lage taxushaag aan te brengen, verwijzend naar het originele lage hekwerk dat nog te zien is op oude foto's.

Bronnen & foto's

Verslag Inventarisatie Begraafplaatsen gemeentebestuur Willebroek, Epitaaf vzw)

Beschermingsdossier, DA002102, Dendermondsesteenweg: grafkapel De Naeyer (S.n., s.d., digitaal dossier)Omvat de bescherming als monument sinds 20-01-1998.

Inventaris Bouwkundig erfgoed Vlaanderen

Restauratieverslag architecten Beeck & Hermans bvba